

● Xalq bayramı

“Böyük mənəvi gücə malik olan Novruz bayramı ulu əcdadlarımızın bizə verdiyi ən gözəl yadigar olub, Azərbaycan xalqının milli ruhunu və yaddaşını, onun daxili aləmini bütün zənginliyi ilə yaşadır”.

Heydər ƏLİYEV

Foto İlham BABAYEVİNDİR

Novruz xalqımızın mifik düşüncə və təsəvvürlərini özündə yaşadan və bu günümüze yetirən qədim xalq bayramıdır. Bu bayram çox əski çağlarda Şərq dünyasında həm yazın gəlişi, yeni mövsümün başlanması, əkinçilik və maldarlıq mədəniyyəti ilə bağlı, həm də xalqın mənəvi-əxlaqi dəyərlərini, humanizm və həmrəylik kimi bəşəri duyğuları qabarıq şəkildə göstərən ayın və etiqadlar sistemidir.

Milli-mənəvi mədəniyyət rəmzi - ulu Novruz

Bu gün Novruzun xalq arasında keçirilmə tarixini dəqiq söyləmək qeyri-mümkündür. Lakin bu bayram xalqın ən ülvü duyğularının, sülh, dostluq, birlik, səmimiyyət, mərhəmət hissələrinin yüksək ifadəçisinə çevrilmişdir.

1993-cü ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin imzaladığı tarixi sərəncamdan sonra Novruz bayramı dövlət səviyyəsində qeyd edilməyə başladı. Bu isə Novruzla bağlı həqiqətin bərpa olunmasına və bayramın dünya xalqları arasında tanınmasına zəmin yaratdı.

2009-cu ildə Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə Novruz bayramı və aşiq sənəti UNESCO-nun dünyaya xalqlarının qorunan qeyri-maddi mədəni irsi siyahısına daxil edilmişdir. Təqdirəlayiq haldır ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi martın 21-ni “Beynəlxalq Novruz günü” elan etmişdir.

Dəyərlərin əzəməti

Azərbaycanda səmavi dinlər yaranana qədər müxtəlif inanclara, suya, oda, ağaca, səma cisimlərinə və s. inam güclü olmuşdur. Uzun əsrlərin keçməsinə baxmayaraq, həmin inanım izləri yaddaşlarda qorunub saxlanmış və indi də davam etməkdədir. Dünya yaranandan suya, oda təmizləyici, qoruyucu funksiya daşıyan müqəddəs varlıqlar kimi baxılmış, onlarla bağlı inanclar meydana gəlmişdir. Ümumilikdə, dünyanın, insanın yaranmasında bilavasitə iştirak etmiş dörd ünsür - Su, Od, Yel, Torpaq islama qədər milli təfəkkürdə kök salmışdır. Atəspərəstlik məhz bu mifik təsəvvürlərin qovşağında meydana gəlmiş, Azərbaycan əhalisinin əksəriyyəti oda sitayiş etmiş, onun müqəddəs saymışlar. Odlə bağlı ayın və mərasimlər Novruz bayramı kontekstində, Od çərşənbəsi düşüncəsində bu günümüze qədər gəlib çatmışdır.

Yaşadığımız XXI yüzillik qloballaşma, dünyaya inteqrasiya dövrü olduğuna görə, milli-mədəni dəyərlərimizin öyrənilməsi başlıca vəzifələrdəndir. Novruzun dəqiq yaranma tarixi məlum olmasa da, bayramın mənası, mahiyyəti, adət-ənənələri elmi prinsiplər əsasında tədqiqatə cəlb edilmiş, mifik təsəvvürlərlə bağlı mətnlərin yazın gəlişi, yeni əmək mövsümünün başlanmasını əksətdirməsi diqqətə çatdırılmışdır. Əl-Biruni,

Ə.Xəyyam, İ.A.Braginski, A.Mets, Y.V.Çəmənzəminli, M.İbrahimov, T.Bünyadov, M.A.Dadaşzadə, M.H.Təhmasib, Ə.Cəfərzadə, A.Nəbiyev və başqaları bu sahədə qiymətli elmi araşdırmalar aparıblar.

Novruz xalqımızın minilliklər ərzində ümumsivilizasiya dəyərləri kontekstində yaranıb formalaşan kulturoloji silsilələrindən biridir. Novruz estetik düşüncədə hər cür siyasi görüşlərdən uzaq dünyəvi yaz bayramı kimi formalaşmış və tarixən özünün bu əzəli bayram formatını qoruyub saxlayaraq günümüze qədər gəlib çatmışdır. Erkən mifoloji düşüncə ilə bağlı olan və əcdadlarımızdan xalqımıza miras qalan bu mənəvi dəyərlər silsiləsi təbiət hadisələrinə münasibəti, əmək mövsümünün başlanmasını, etik-estetik, mənəvi-əxlaqi görüşləri bədii şəkildə əks etdirmişdir.

Astroloji təsəvvürlər

Astroloji təsəvvürlərə görə, mart ayının 20-21-i ilin Yazgüntəni (gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyi gün) günü Günəş Yer ətrafında 365 gün, 6 saat dövr etdikdən sonra öz yerinə qayıdır, yəni, “Balıqlar” bürcündən çıxıb “Qoç” bürcünə daxil olması ilə yadda qalır. Ona görə də əcdadlarımız ulu Novruz gününü həm də ilin, təqvimin başlanğıcı kimi qəbul etmişlər.

Mənbələrə görə, Mərrix - Mars deməkdir, mart ayının adı da mars sözü ilə bağlıdır. Tarixin müəyyən məqamlarında Novruz Fərvərin, Novbahar, İlkbahar, Qışbitti, İlbaşında, İlyaz, Şahnovruz, Həzrət Novruz, Xızır Novruz, Xuzur günü və digər adlar altında keçirilmişdir. Təzə ilin gəldiyi dəqiq vaxt münəccimlər tərəfindən hesablanır, bununla da “təhvil saxlamaq” adəti icra olunardı. Ümumiyyətlə, ötüb keçmiş dövrlərdə ilin təhvil olunma anına xüsusi diqqət yetirilirdi. Hətta əhaliyə ilin təhvil olunduğunu bəyan etmək məqsədilə evlərin damlarında tonqallar qalanar, təbii çalınardı, Novruz “topu atılar”dı. Bundan əlavə, iltəhvil saatını hər kəs öz evində də müəyyənləşdirə bilərdi, bunun üçün müəyyən məqamlara diqqət yetirmək vacib sayılırdı. Məsələn, adətə görə, xırda balıqların bir anlığı donub qalması, yaxud əksinə, onların sudan quruya can atması, “təhvil suyu” adlandırılan xüsusi qoyulmuş suyun üzərindəki zeytun yarpaqlarının, güzgü üzərində yumurtanın hərəkəti və s. iltəhvil anının göstəriciləri hesab

olunurdu. İlin təhvil olunduğu zaman ailə başçısının evinə, ailəsinə xeyir-dua verməyi də xüsusi əhəmiyyət daşıyırdı ki, buna “təhvil-təslim duası” deyilirdi.

Maraqlı adətlərdən biri də budur ki, il təhvil olunduqda evin ən kiçiyi şamları yandırır, evin böyüyü isə səməni otunu bir az qayçılayır, sonra onu özündən kiçik ailə üzvlərinə verirdi. Bu adəti kiçikdən tutmuş böyüyə kimi hamı icra etməli idi. Bu ritualdan sonra ailə başçısı öz hədiyyələrini paylayardı. Hədiyyələr arasında qızıl, gümüş, mis pullar, nabat, noğul, bal xüsusi önəm daşıyırdı. Həmçinin bayram günü hamı qırmızı və ya yaşıl rəngdə təzə paltar geyinməli idi.

Novruzun adət və ritual sistemi

Novruz bayramının möhtəşəm adət və ritual sistemi vardır. Mənbələrə görə (M.Dadaşzadə Azərbaycan xalqının orta əsr mənəvi mədəniyyəti.”Elm”, Bakı, 1985), həmin adətlər içərisində qıfıl və ya düyünaçma adəti maraqlıdır. Bu adətin məqsədi odur ki, insanların müşkül işləri həll olunsun, çətinliklərdən, əzab-əziyyətdən çıxsınlar. İnanca görə, bayram günü evdə bağlı, düyünlü, qıfıllı heç nə qalmamalı, hətta paltarların yaxası belə açılmış vəziyyətdə olmalı idi.

Mənbələrdə Novruzun axır çərşənbəsində icra olunan ayinlərdən biri də qaşıqla kasa çalmaqdır. Tədqiqatçılar hesab edir ki, “bu adət əkinçi tayfalarının biri digərindən əkin üçün toxumluq dən nümunələri toplamaq adətini xatırladır”. Həddi-büluğa çatmış cavanlar qaş qaralanda qohum-taşıqlarının evinə yaxınlaşıp, əllərindəki qab-qaşıqla qapıya vururdılar. Bu zaman ev yiyəsi qapını açıb qaba Novruz payı qoyardı. İnanca görə, Novruz payını alan adam özünü göstərməməli və heç kimlə danışmamalı idi.

Şalsallama isə əsasən cavanların iştirak etdiyi qədim bir adətdir. Axır çərşənbə axşamı subaylar örpək, kəlağayı, torba, corab, dolça, dəsmal və ya bel şalını götürüb səvib-seçdikləri qızların yaşadığı evlərə gedir, damdan, bacadan, yaxud pəncərədən “şal sallayardılar”. Şalı boş qaytarmaq qəbahət sayılır, onun içinə evdə olan bayram nemətlərini doldurub qoyar və şala bağlayardılar. Şala qızların toxuduqları corab, dəsmal və s. əşyaları bağlayar, bununla da oğlana öz razılıqlarını bildirərdilər. Mənbələrə

gərə, bu adətə Urmiyada da rast gəlmək mümkündür, fərqli cəhət isə ondan ibarətdir ki, cavanlar damdan şal əvəzinə dolça, yaxud kəcavə sallaydılar, bununla da niyyətlərinin boş olmasına inanardılar.

XX yüzilliyin Şərqin görkəmli şairi olan Şəhriyarın “Heydərbabaya salam” poemasında Novruz bayramı, onun adət-ənənələri poetik dillə diqqətə çatdırılır:

*Bayram yeli çardaxları yıxanda,
Novruzgülü, qarçıqəyi çıxanda
Ağ buludlar köynəklərin sıxanda
Bizdən də bir yad eləyən sağ olsun,
Dərdləriniz qoy dikəlsin, dağ olsun...*

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, Novruz adətləri içərisində qulaq falına çıxma, kuzə ilə fala baxma və folklorumuzda geniş yayılmış vəsfi-hallar da mövcuddur.

Qulaq falı və ya qapıpusma axır çərşənbədə icra olunan adətdir. Bu adət bu gün də el arasında yaşamaqdadır. Çərşənbə və bayram axşamlarında niyyət tutub qonşuların, qohumların evinə yaxınlaşıp, qapının arxasından evdə gedən söz-söhbətə, aparılan danışığa qulaq verirlər. Adətə görə, eşidilən söz tutulan niyyətin qəbul edilib-edilməyəcəyini müəyyənləşdirir. Ona görə də böyüklər, ağbırçəklər “bayram axşamlarında bir-birinizə xoş sözlər, gözəl arzular bildirin ki, birdən qulaq falına gələn olar”, deyirdilər.

Vəsfi-hallar da əsasən ilaxır çərşənbə axşamında keçirilir. Bu ayının iştirakçısı da əsasən subay qızlar və qadınlardır.

Novruz bayramının tarixində bəzədilən süfrə və xonçanın ətrafına yığılmaq ən mühüm məqamlardan biridir. Əvvəla qeyd etməliyik ki, ulu babalarımızın etiqadına görə, süfrə başına müxtəlif heyvanları - təkəni, öküzü və s. gətirib əvvəlcə evin-ocağın başına gəzdirib üzərinə quru meyvə, buğda və s. səpib ağzına şəkər verərdilər. Bu ayın əcdadlarımızın ilin hansı heyvan üstündə təhvil olması inancı ilə bağlı idi.

Novruz süfrəsi insan sağlamlığını möhkəmləndirən, ömrünü uzadan müxtəlif nemətlərlə zəngindir. Bu nemətlər arasında “yeddlərin”, yəni “s” hərfi ilə başlayan nemətlərin - su, səməni halvası, südlü aş, süd, süzmə, səməni şorbəsi və onun üzərinə səpmək üçün sumaq qoyulmalıdır. Vaxtilə hamı bayram süfrəsinin ətrafına “Novruz topu” atılandan sonra toplaşardı. Bayram axşamı hər evdə bayram plovu dəmlənir, bəzi bölgələrdə quru balıqla bişirilən südlü plov, şirin plov, ərşətlə aş, qaralı aş və s. təamlar hazırlanır.

Novruz xonçasının tarixi çox qədim dövrlərlə bağlıdır. Xonçaya düzülən ənənəvi Novruz şirniyyatları, qırmızı alma, boyanmış yumurta və s. hər biri erkən mifoloji təsəvvürləri əks etdirir.

Etiqada görə, Novruz süfrəsində hər ailə üzvünün adına şamlar yandırılır və onları yarımçıq söndürmək olmaz.

Novruz həm də “sülh, dostluq, həmrəylik, humanizm” bayramıdır. Bu bayramda hamı öz sevinci ilə paylaşmalı, hər kəs kədərdən uzaq olmalıdır. İnsanlar bu əziz bayramı səbirsizliklə gözləyir, çünki gəlişilə qəlblərə istilik, xoşbəxtlik və xoş duyğular gətirir.

Azərbaycanda mövcud olan milli-mənəvi və multikultural ənənələr dünyanın əksər dövlətlərinə nümunə olaçaq mədəni, etik dəyərlərin göstəricisi olduğu kimi, həm də müxtəlif xalqlar arasında möhkəm birliyin, sülhün və həmrəyliyin əyani sübutudur.

Ülkar NƏBİYEVA,
Bakı Dövlət Universitetinin
professoru,
filologiya elmləri doktoru